

למהותם של תשלומי הנזק

ראשי פרקים:

- א. הצגת הבעיה.
- ב. החופר בורות, שיחין ומערות בקרקע.
- ג. בין תשלומי נזק לבין שבת ורפוי.

א. הצגת הבעיה:

בפסוקים רבים מהתורה, בפרשיות "משפטים", "אמור" ו"כי-תצא", שנו פרשיות הנזיקין הכלולות במשנתנו, "ארבעה אבות נזיקין", ובריייתות של רב אושעיא ורבי חייא, "שלושה עשר...". ו"עשרים וארבעה אבות נזיקין". (ב"ק דף ד ע"ב). כאשר נעיין בפסוקים נמצא לפנינו ארבעה סוגי בטויים המורים על הדרך לתקון הנזק:

1. שמות כא, יט: "שבתו יתן ורפא ירפא".
2. " כא, כג: "עין תחת עין".
3. " כא, לב: "כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו".
4. " כא, לד: "בעל הבור ישלם כסף ישיב לבעליו".
5. " כב, ד: " מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם".

ובדף ה' ע"א: "אמר רבי אבהו: 'כולן כאבות לשלם ממיטב. מאי טעמא? אתיא, 'תחת' ינתינה' 'ישלם' 'כסף' (ועיין רש"י ור"ח שם).

נמצאנו למדים שחייבה תורה בתשלומי כסף על הנזק או בתשלומי קרקע, ובאופן שיהיה הקרוב ביותר לכסף "כי היכי דליקפוץ עלה זבינא" (דף ז ע"ב). וכן קי"ל ש"שווה-כסף", וכל מילי, במטלטלין, מיטב הוא.

יתרה מזו: אף במקום שמפשוטו של מקרא נראה שחייבה תורה "שור תחת שור באה המכילתא ודרשה: "שלם ישלם שור, איך לי אלא בבהמה, כסף מנין? הרי אתה דן: נאמר כאן, 'והמת יהיה לו' ונאמר להלן (בבור) 'והמת יהיה לו'. מה להלן כסף אף כאן כסף". (1)

כיוצא בדבר: התוספות בדף י' א ע"א ד'ה "איך שמין לא לגנב ולא לגזלן" הביאו דברי הירושלמי: "מנין שאין שמין לא לגנב ולא לגזלן? אמר רבי אבא בר ממל: "חיים ישלם, חיים ולא מתים" (2).

(1) וראה תורה שלמה כרך י"ז משפטים אות תרפ"ב, ומכילתא דרשב"י עמ' 189 שורה 35-38.

(2) וראה העמק דבר לנצי"ב שמות כב, ג ובהרחב דבר וכן בפירושו לשאלות סי' קי"א.

האם צריך להבין מכאן שרק בהמות חיות יכול הגנב לשלם בכפלוג? מבהיר הרא"ש שלא כך הדבר: "ומיהו, מעות יכול להחזיר, דמה לי הן, ומה לי דמיהן, כיון שיכול לקנות בהן כעין שגזל". (פרק א' סימן י"א). הביטוי של הרא"ש "מה לי הן מה לי דמיהן", מקורו בבבא-מציעא סג ע"א לענין רבית. אולם התפיסה הכללית של "תחת נתינה ישלם כסף", הקושרת את כל תשלומי הנזיקין שבתורה תחת יסוד מאחד, מחייבת שתשלום כסף יתקבל גם אצל גנב וגזלן. לא מדין רבית למד זאת הרא"ש, אלא כך היא המדה בכל תשלומי הנזיקין, ואף החמורים שבהם: גנב וגזלן, רשאים לשלם דמים.

נשאלת השאלה: מאיזה טעם חייבה תורה תשלומים כספיים, ולא דרשה מן המזיק לדאוג לסילוק הנזק מן העולם ותקונו המלאך ושתי אפשרויות בדבר. הראשונה שאין זה אפשרי לתקן ולהחזיר והרי זה "מעוות לא יוכל לתקון" ואם כן הדרך היחידה לתקון היא הפצוי, שאיננו סלוק המעוות. אולם זהו הדבר הקרוב ביותר לאפשרות התקון בכך שהניזק יכול כעת לשקם את הדבר הנזק באמצעות הכסף. והאפשרות השנייה: אין זו בעיה טכנית, אלא משפטית. במעשה נזק אינני רואה את המזיק כאחראי להשלים לניזק חסרונו, אלא כמחוייב לשלם לו. כל פגיעה ברכוש הזולת או אף בגופו חייבת להמזד בקנה-מדה או בייקטיבי, מכיון שהיכולת להשלים את החפץ היא סובייקטיבית ותלויה בסוג הנזק שוויו היחסי (ישן או חדש) וכדומה, לעולם הנני מודד את הנזק בכסף.

נפקא-מינה פשוטה בשאלה או 'חקירה' זו היא: לו יצוייר נזק שאפשר להשלימו, האם יהיה מחוייב הניזק לעשות כן, או שגם כאן יתחייב רק בדמיס? לפנינו נראה שישנן עוד שאלות נוספות המסתעפות משאלה יסודית זו.

ב. החופר בורות שיחין ומערות בקרקע

כתב הרמב"ם בפרק ה' מהלכות טוען ונטען הלכה א'-ב': "...ואלו דברים שאין נשבעין עליהם מן התורה, הקרקעות... וכן החופר בשדה חבירו בורות שיחין ומערות והפסידה והרי הוא חייב לשלם, בין שטענו שחפר והוא אומר לא חפרתי, או שטענו שחפר שתי חפירות והוא אומר לא חפרתי אלא אחת.. הרי זה נשבע היסט על הכל".

והשיג עליו הראב"ד: "נראים הדברים שתבעו למלאות החפירות ולהשוות החפירות, אבל אם תבעו לשלם פחתו, הרי הוא כשאר תביעת ממון, וכמו שאמר חבלת בי שתיים, והוא אומר לא חבלתי אלא אחת".

והנה מדברי הראב"ד שמענו שיש מקום לתביעת הניזק כלפי המזיק, 'למלאות החפירות ולהשוות החפירות', ו"המגיד משנה" תמה עליו: שהרי אין ביד התובע להכריח לנתבע למלאות לו החפירות! ו"המשנה למלך" כתב שאם העפר בעין, והנזק למעשה עוד לא התחיל, שהרי העפר לפנינו, יכול הניזק לכוף את המזיק לתקן את הבורות, אך לא בעפר אחר.

מה המקור של הראב"ד ? הש"ך בחושן משפט (סימן צ"ה, ס"ק י"ח) מסכים לדברי הראב"ד, וזה לשונו: "דאע"ג דקיי"ל דשמין למזיק, היינו היכא דאי-אפשר לתקן הנזק, אבל היכא שאפשר לתקן, מסתברא שחייב המזיק לתקן הנזק. ואפילו תאמר שאין חייב, מ"מ דעת הראב"ד נכונה, וכוננתו דהיכא שאפשר למלאות החפירות, ואף שאינו חייב לשלם אלא דמיס, מ"מ ודאי בדמיס שיתן לו ימלא החפירות, א"כ תביעת קרקע היא, אבל אם תבעו לשלם פחתו, הרי הוא כשאר תביעת ממוץ".

מדברי הש"ך למדנו שני דברים שהם למעשה שני אפשרויות בדעת הראב"ד:

א. ישנו צד לומר שהראב"ד למד מסברה שיכול הניזק לתבוע מהמזיק להשלים לו הנזק, ואם תאמר, איזו סברה זו, ומנלן לחדש מדעתנו תשלום חדש שלא נזכר בתורה? על כרחנו י"ל שסברתו היא כאפשרות הראשונה בדברינו דלעיל, שתשלומי בזיקין הם כעין: השלמה, אך היכא דאפשר פשיטא שמחוייב לטרוח ולסתום לו את הבורות! (ובודאי שהש"ך חולק על המ"מ סובר שזהו דוקא כאשר העפר קיים, שהרי מסברה זו אין הבדל בכך, שהרי בתקון הנזק עסקינן)

ב. אפשרות שניה בהבנת הראב"ד, שאף במקום שאפשר לתקן קיימת אפשרות לתשלום, ולעולם אין כופין את המזיק לטרוח ולתקן בפועל, וכפי התפיסה השניה שאמרנו. אולם גם כאן יש מקום להבחנה בין שני סוגי תשלומים: ישנו תשלום שהוא במקום תקון (וילך הניזק וישקם את שדהו ע"י זה), וישנו תשלום שהוא פצוי. גפקא מינא לענין שבועה: אם תובע השלמת בורותיו או דמיהן - זוהי תביעת קרקע ואין נשבעין על הקרקעות. אם תובע נזקו - זוהי תביעת מטלטלין, ונשבעין עליהן. (וב'נתיבות' ו'בתומיס' נקטו שהחיל קצת אחרת, שהרשות בידי המזיק למלאות החפירות, אך נר'שביסוד ההבדל אין חלוק).

ובנהגות ר"ב פרענקיל הביא דברי הש"ה מקובצת (בב"מ דף ה' ע"א) בש רבינו יונה, שהקשה על הראב"ד מב"ק דף מח' ע"א. "הכניס שורו לחצר בעל הבית שלא ברשות וחפר בה בורות שיחין ומערות, בעל השור חייב בנזקי חצר" ולא אמרינן דעל בעל השור למלאות הבור, אלא נותן לו דמי הָזִיקו ובעל החצר יסתום את הבור. וקושיה זו קשה, כמובן, רק לפי ההבנה הראשונה בדעת הראב"ד, שיש חיוב לתקן הנזק.

(ועיין ב"חזון איש" ב"ק סי' ו' סק"ג שהביין הקושיה על הראב"ד גם לפי הבנת הש"ך באפשרות השניה, והסביר קושיתו, דאם יסוד התביעה למלוי הבורות היא תביעת קרקע, אך כן יתחייב בעל השור גם על נזקי הבור. שהרי חייב למלאות, וכל עוד שלא שלם, לא פדה את עיקר חיובו, ומדוע אמרינן שם ש"בעל החצר חייב בנזקי בור"? ועל זה תירץ הח"י: "וא שאין קושי מהגמרא לפי זה על הראב"ד, דאמנם הוא נתבע לשלם קרקע, אך אין זה הופך אותו לבעל הבור כלפי כל העולם, שיתחייב בשמירה מחמת כן! אמנם להבנה הראשונה עדיין קשה, ושמא יש לומר בדוחק ש"נזקי חצר" לפי הראב"ד, הכוונ כדינם, ואה"נ שבעל השור חייב לתקן את הבורות אך יש באפשרותו, אמנם אין זה עושה אותו לבעל הבור מחמת זה שיתחייב גם בנזקי בור).

לסכום שטת הראב"ד; שתי אפשרויות בדעתנו. האחת כפי הצד הראשון בחקירתנו. השניה - דעתו היא מעין שטת ביניים. התביעה של הנזק במקום שאפשר להשלים היא תביעת השלמה, והכסף הוא חליפיה. במקום שאי-אפשר, התביעה היא תביעת כסף ופצונו מלכתחילה. אמנם גם הפצוי בא בעצם במקום השלמה של הנזק.

לאור דברי הראב"ד, יש להבין מה סובר הרמב"ם. נראה ברור שלרמב"ם אין חיוב להשלים הבורות, שהרי לא הזכיר מזה דבר (ואף שכ' השייך שהרמב"ם לא חולק על זה, צ"ע מניין לו). השאלה היא לפי האפשרות השניה שנקט הש"ך בד' הראב"ד, שתביעת חפירת קרקע היא כקרקע ותביעת הפחת היא תביעת מטלטלין. הרמב"ם, שלא חולק בכך, כנראה שסובר שכל תביעת תשלום בקרקע היא כתביעת קרקע. מדוע אם כן תביעת חבלה תחשב לתביעת מטלטלין, הרי אדם הוקש לקרקעות?

והסביר הגר"ח (בספרו של הרמב"ם, פ"ה מטוען ונטען הלכה ב') שלפי הרמב"ם כל דין תשלומי נזיקין הוא בעצם כעין "חליפי הנזק", וכפי התפיסה השניה שכסף הוא הפצוי, אמנם פצוי שמהווה השלמה; אבל באדם החובל בחבירו אין בכלל מושג של "חליפי אברים" וכדומה. הכסף הניתן איננו תשלום על היד אלא סכום כספי שקצבה תורה עבור נזק של יד. ולמד זאת הגר"ח מבשת וצער, ששם אין זה כלל נזק אלא גרמא בעלמא, ומ"מ חייבתו תורה, וה"ה בנזק (ועיי"ש שהוכיח כן ממקומות נוספים ברמב"ם). נמצא שהטוען "חבלת בי" מלכתחילה זוהי "תביעת ממון, אף שאדם הוקש לקרקע. הטוען "שלם לי פחת שפחתה שדי מחמת חפירתך" זוהי תביעת קרקע, שהרי ממון שנתחייב הוא מחמת הנזק הישיר ו"מה לי הן מה לי דמיהן".

ג. בין תשלומי נזק לבין שבת ורפוי

והנה במה שגקט הגר"ח בפשטות שכל חמשת הדברים שהם תשלומי חבלה נדוניי כתביעת מטלטלין יש מקום לבעל הדין לחלוק. שהרי התורה עצמה חלקה את תשלומי החבלה לשנים. בפרשת משפטים נאמר "רק שבתו יתן ורפא ירפא". ותשלומי הנזק נלמדו מפסוקים אחרים (ע' בפרק החובל).

ובעל "המשך חכמה", מתוך חלוקה זו של התורה רצה להביא מקור לפסק תמוה של הרמב"ם. בהלכות חובל ומזיק פרק ה' הלכה ו', כתב הרמב"ם "הודה החובל... אם לא היו שם עדים כלל, פטור מן הנזק ומן הצער וחייב בשבת... וברפוי על פי עצמו". (וע' במ"מ ובראב"ד שם). וכ' "המשך חכמה" (ויקרא כד, יט-כ) שהתורה אמרה "ואיש כי יתן מום בעמיתו, כאשר עשה כן יעשה לו" ללמד שאין זה בגדר של תשלום על האדם אלא על בית הדין. אמנם שבת ורפוי הוא חיוב על האדם עצמו "וזה דיוק נפלא מורה על אמיתת שיטת רבינו". ועיין באור שמח הלכות חובל ומזיק פרק ה' הלכה ו'.

ויש להבין: מה החלוק בין נזק וצער לבין שבת ורפוי? ניתן להבין שתשלומי הנזק והצער הם, כהסבר הגר"ח, חיוב ממוני שלכתחילה קבעה תורה. אולם "רק שבתו יתן ורפא ירפא נראה שזהו דבר אחר: חיוב לשקם את האדם שנפגע" ולהשלים את העובדה שאינו יכול לעבוד, ע"י שבת".

חיוב זה הוא ממון גמור (באדס, שאין שבת בבהמה).

ובגמרא ב"ק פה ע"א שאלו מה הדין, אם הניזק תובע את דמי הרפואה לעצמו. דחתה הגמ' ואמרה שיטען המזיק: 'תפשע בנפשך ולא תתרפא' ותקח ממני עוד. וע"ז פרכה: שיקצבו כמה שמגיע לז' וענתה: כל שכן שיפשע וקרו לי שור המזיק. כלומר: אין הניזק יכול לתבוע את הכסף לעצמו, שהרי הוא מיועד לרפואתו.

מתוך שאלת הגמרא רצה החזו"א (בסימן הנ"ל) להוכיח שבכל נזק אין התיק תולת התביעה ורק ברפואה החיוב הוא לתקן, אבל בשאר נזקיו הניזק יכול לתבוע דמיים ולא תקון. אולם אפשר לטעון: אדרבה, כשם שברפוי יסוד התשלום הוא הדאגה לרפואת האדס, ואין אלו "פצויים כספיים" שיוכל הניזק לעשות מהם דבר אחר, כך גם בשאר נזקים, במקום שאפשר, צריך לדאוג לתקון הנזק.

לסכום שטת הרמב"ם: מצד אחד רואים שתביעת נזיקין של קרקע נחשבת כתביעת קרקע בכל מקרה. נמצא שיסוד התשלום הוא קרקע והדמים הם חלופי קרקע אין מקום לפי תפיסה זו לתבוע קרקע עצמה. מצד שני, בנזקי אדם, נראה שהתשלום הוא פצוי ולא השלמה. אמנם כל זה יש לומר הוא בנזק, או בצער, אבל ברפוי ושבת (3) ניתן לומר שכשם שהרמב"ם מבחין לענין "מודה בחבלה" שפטור בנזק וחיוב ברפוי, כך גם לענין תביעת רפוי, שזו תהיה כתביעת קרקע שהרי כל עצמו של הרפוי איננו פצוי אלא דאגה להחזרת האדס לשלמותו.

(3) ועין תוס' ב"ק ל"ג ע"א, שע"פ דברים אלו מתבררים דבריו (הערת מערכת) * * * * *

חנוכה ר"ת חית נרות והלכה כבית הלל. חובת מעלין בקודש - הוא שלא נכשל. עד כי קדש חלל. חצר שיש לה שני פתחים לשתי רוחות הע חוק הוא בשני צדי החצר נר חנוכה להב תישינן שמא יאמר הרואה: טמן עצל יז בצלחת, חשוד יחשדוהו שלא הדליק אפילו ברוח אחת.

זמן הדלקת הנרות, אינו כצאת השמש בגבורתה, זולת כשהבא השמש לעת ערב לסוף שקיעתה. "זמן" שהוא "שהחינו", אם לא ברך כשהדליק בראשונה, זקוק לברך ביום שיזכור, בשאר ימי השמונה. זמירות ותשבחות נוהגים אנחנו לומר בסעודותינו. זה הטעם: כדי שיחשב לסעודת-מצוה לחמנו.